

PROBLEM IDENTYFIKACJI NAJSTARSZEGO ZASOBU
LEKSYKALNEGO POCHODZENIA DACKIEGO W JĘZYKU RUMUŃSKIM
(TERMINOLOGIA SUBSTRATU WOBEC PARALELI ALBAŃSKICH)

HENRYK MISTERSKI

Celem niniejszego artykułu nie jest przedstawienie znanego w językoznawstwie rumuńskim i romańskim najstarszego zasobu leksykalnego pochodzenia dackiego w języku rumuńskim, lecz próba poszerzenia zakresu dotychczasowych badań. Sfera tych badań opierała się w zasadzie na klasycznym źródle jakim jest monumentalne dzieło rumuńskiego uczonego, A. Rosettiego: *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Editura Pentru Literatură, București 1968. Inne opracowania zostaną przedstawione oddzielnie. W V rozdziale¹ pracy, Alexandru Rosetti zajmuje się wpływami języka rumuńskiego na sąsiednie języki, oraz wpływami tychże języków na język rumuński (XII–XVI w.), zwracając szczególną uwagę na podobieństwo form leksykalnych w języku rumuńskim i albańskim.

Z języka Daków przeniknęło do łaciny „karpacko-dunajskiej” (przyszłego języka rumuńskiego) ok. 80 słów.² Nie ma jednak bezpośrednich dowodów na potwierdzenie ich pochodzenia, albowiem nie zachowały się żadne źródła pisemne.

W zaistniałej sytuacji ogólnie przyjętym kryterium identyfikacji najstarszego zasobu leksykalnego pochodzenia dackiego w języku rumuńskim pozostaje ich porównanie z formami podobnymi w języku albańskim wywodzącym się z języka trackiego, którym Dakowie posługiwali się w północno-zachodniej części Półwyspu Bałkańskiego.³

Z podobną wykładnią można się spotkać w badaniach wśród innych specjalistów

¹ Zob.: Limbile vecine: maghiara, ucraineana, polona, slovaca, albaneza, bulgara, sârbo-croata, s. 415

² Russu, I. I., uważa, że liczba ta jest znacznie wyższa i wynosi ok. 200 przykładów. Zob.: Limba tracodacilor, Editura Academiei R.S.R., București 1967

³ Zob.: Macrea D., Locul limbii române între limbile romanice, La place de la langue roumaine parmi les langues romanes, Wyd. Universitatea din București, București 1971, s. 15 i 16.

rumuńskich z tą różnicą, że liczba terminów uznawanych jako pochodzące z języka dackiego różni się od liczby wyżej podanej – wskazując na jej zwielokrotnienie, innym razem określenie „comparație” jest zastąpione terminem „analogie”.⁴

Niezależnie od mało zróżnicowanych opinii w tej kwestii, należy wyraźnie podkreślić, że przyjęta, względnie przyjmowana liczba ok. 80 terminów posiada swoje odpowiedniki w języku albańskim.⁵ W większości przypadków omawiana liczba przykładów tworzy określone pola semantyczne. Dla ilustracji podajemy reprezentatywne przykłady poszczególnych pól według następującego schematu: wybrane przykłady z języka dako-rumuńskiego, następnie dla porównania odpowiedniki w języku albańskim oraz tłumaczenia poszczególnych haseł w języku polskim. **Ukształtowanie terenu:** groapă – gropë = dół, jama, grób; mal – mal = brzeg; baltă – baltë = staw, kałuża; măgură – magulë = wzgórze, pagórek; **botanika:** brad – bryjëta, względnie przyjmowana liczba ok. 80 terminów posiada swoje odpowiedniki w języku albańskim.⁵ W większości przypadków omawiana liczba przykładów tworzy określone pola semantyczne. Dla ilustracji podajemy reprezentatywne przykłady poszczególnych pól według następującego schematu: wybrane przykłady z języka dako-rumuńskiego, następnie dla porównania odpowiedniki w języku albańskim oraz tłumaczenia poszczególnych haseł w języku polskim. **Ukształtowanie terenu:** groapă – gropë = dół, jama, grób; mal – mal = brzeg; baltă – baltë = staw, kałuża; măgură – magulë = wzgórze, pagórek; **botanika:** brad – bryjëta, sosna; coacăză – kagë = porzeczek; mugur – mugull = pączek; **ornitologia:** barză – bardhë = bocian; cioară – sorrë = wrona; cioc – çok = dziób; **zoologia:** țap – cap, çjap = kozioł; vîezure – vjedhull = borsuk; **anatomia:** buză – buzë = warga; ceafă – qafë = czaszka; **żywność:** mazăre – modhulë = groch; **ubiór:** căciulă – kësulë = czapka; bască – baskë = beret; **rodzina:** copil = kopył = dziecko; moș – motshë = dziad, dziadek; **pasterstwo:**⁶ strungă – shtrungë = straga, dojarnica; vatră – votër = watra, ognisko góralskie, palenisko.

Charakterystyka wyżej przytoczonych terminów (tutaj wymienionych wybiórczo) potwierdza tezę, iż są one charakterystyczne dla wszystkich języków romańskich.⁷ Mamy na uwadze przede wszystkim nazwy roślin, drzew, zwierząt, nazwy związane z pasterstwem i ukształtowaniem terenu, wymienia się stopnie pokrewieństwa i części ciała. Nazwy związane z ubiorem jak również wiele terminów abstrakcyjnych dotyczących wegetacji roślin i zjawisk atmosferycznych.

⁴ „Lipsind punctul de plecare propriu-zis al comparației s-a procedat prin analogie...”, w: Iordan Iorgu, *Lexicul limbii române, Le lexique de la langue roumaine*, Editura Didactică și Pedagogică, Seria Limba, I, București 1964, s. 17.

⁵ Zob. m. in.: Iliescu Maria, dr. prof., *Limbi și populații antice de pe teritoriul României*, w: Niculescu Alexandru (red.), *Manual de lingvistică romanică, Latinitate-Romanitate*, vol. II, Latina „vulgare”, Wyd. Universitatea din București, 1979, Mistewski Henryk, *Paralele leksykalne rumuńsko-albańskie*, w: *Balcanica Posnaniensia*, VI, Wyd. UAM, Poznań 1993.

⁶ Na temat nazewnictwa pasterskiego pochodzenia rumuńskiego na Podhalu oraz w Słowiańszczyźnie, zob. m. in.: **Wędkiewicz Stanisław**, *Zur Charakteristik der Rumänischen Lehnwörter im Westslavischen*, Wiedeń 1914, ss. 264-290, **Wędkiewicz Stanisław**, *Dialekt rumuński używany na ziemiach polskich*, s. 451, w: **Ułazyński Henryk**, **Kryński A. A.**, **Łoś Jan**, *Język polski i jego historia*, Warszawa, Lublin, Łódź, 1915, tamże: **Brückner A.**, *Wpływy języków obcych*, s. 451, **Holban Th.**: *Influente românești în limba polonă*, Extract „Arhive”, vol. XXXVII, Iași 1931, **Candrea I. A.**, *Probleme de toponimie*, București 1930-1931, ss. 216-226, **Stieber Zdzisław**, *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, t. I-VI, Łódź 1956-1962, **Szyfer Anna**, *Słownictwo pasterskie Tatr i Podhala*, t. VI, Warszawa 1963, ss. 163-194, **Rosetti Al.**, *Istoria limbii române, Limbile vecine*, vol. V, București 1966, **Mistewski Henryk**, *Des mots „watra” et „straga” en polonais*, w: *Studia Romanica Posnaniensia*, UAM, vol. XXV, 1982, ss. 73-76, **Demel Juliusz**, *Historia Rumunii, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków*, 1986, s. 44.

⁷ „În toate limbile romanele cuvintele de substrat denumesc mai ales unele plante și animale specifice regiunii (cu unele surprinzătoare alpine-carpatice, V. M. Iliescu, 1977, noțiuni de agricultură, unele forme de relief, îmbrăcăminte și chiar părți ale corpului”, w: Niculescu Alexandru, *Manual de ...*, op. cit., s. 38

W wykazach terminologii dackiej zaskakuje prawie zupełny brak terminów, albo nawet odniesień do religii, do organizacji Kościoła, do administracji kościelnej, wreszcie do nazewnictwa religijnego i duchowieństwa.⁸ Niniejszy artykuł stawia sobie za cel poszerzenie i przedstawienie informacji, które ewentualnie mogłyby wyjaśnić brak odniesień, lub potwierdzić istnienie wspomnianej terminologii w dalszym ciągu przez pryzmat względnie w oparciu o kryteria sygnalizowane na początku, tj. poprzez identyfikację leksykalnych form rumuńsko-albańskich.

W stronę Illyricum

Wydaje się ponad wszelką wątpliwość, że źródła historyczne, a także źródła kościelne, nie tylko prawosławne, mogą rozszerzyć naszą wiedzę i ewentualnie potwierdzić prawdziwość naszych dalszych poszukiwań.

Terenem tych poszukiwań jest rozległy obszar dunajsko-karpacki oraz Balkany. Illyricum jako prowincja rzymska, jej usytuowanie geograficzne i terytorialne jak również zróżnicowanie językowe tamtejszych ludów doczekały się wielu opracowań, niekiedy bardzo obszernych, jednak różniących się między sobą w szczegółach.

Stosunkowo najprościej prowincję tę sytuuje Słownik Nowego Testamentu jako „kraj górzysty na północny zachód od Macedonii, terytorium dzisiejszej Albanii i Jugosławii, pozostająca od r. 167 przed Chrystusem pod okupacją rzymską, zaś w r. 27 przed Chrystusem Iliria stała się prowincją cesarską.”⁹

Począwszy od II-I w. przed Chr. Rzymianie podbijają systematycznie regiony na południe od Dunaju, które znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie z Dacją. W ten sposób w 218 r. przed Chr. został podbity Półwysep Istria (Chorwacja), w 168 r. został podbity Epir (pn.-zach. Grecja), zaś w 155 r. zostały podbite terytoria nad Adriatykiem przez ludność pochodzenia dalmatyńskiego. W 59 r. przed Chr. terytoria te utworzyły prowincję pod nazwą Illyricum.¹⁰

W podobnym kierunku idą wyjaśnienia belgijskie w odniesieniu do zasięgu terytorialnego prowincji jak również do samej nazwy Iliria.¹¹ Dla porządku należy wymienić pozostałe prowincje bałkańskie, zwłaszcza te, które graniczyły lub pozostawały w ścisłym związku z Dacją. Mamy na uwadze Pannonię

⁸ Zob. w tym znaczeniu: Mistewski Henryk, *Język rumuński a problem terminologii religijno-kościelnej*, w: *Scripta Neophilologica Posnaniensia*, tom IV, UAM, Poznań 2002, ss. 103-104.

⁹ Dufour-Léon Xavier, *Słownik Nowego Testamentu, Księgarnia Św. Wojciecha*, Poznań 1975, s. 293.

¹⁰ Na podstawie opracowania Păcurariu Mircea, dr. ks., rozdziału: *Viața creștină pe teritoriul României de azi în secolele II-VI, Geto-Dacii și Romanii – strămoșii Românilor*, w: *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, „Știința”, Chișinău*, 1993, s. 18 et passim.

¹¹ „Le terme (Illyrie, en gr. Illuria) s'applique en général aux cantons du nord-ouest des Balkans, peuplés de tribus illyriennes. A partir du IIe siècle av. J. C., les Romains ont créé une province d'Illyricum qui progressivement s'est étendue de l'Adriatique au Danube. Par la suite l'Illyricum fut subdivisée en plusieurs provinces, la Dalmatie, la Pannonie puis la Mésie”, w: *Dictionnaire Encyclopedique de la Bible, Brepols-Turnhout, Belgique* 1987, s. 608.

(tereny wsch. Austrii, Węgier i półn. Jugosławii (9 r. po Chr.), która w 102-107 została podzielona na Pannonię Superior i Pannonię Inferior. W 15 r. po Chr. powstaje prowincja rzymska Moesia (Mezja) obejmująca tereny Bułgarii i b. Jugosławii, zaś w 46 r. ukonstytuowała się nowa prowincja Tracja. Wreszcie w 86 r. cesarz Domicjan dzieli Mezję na Moesia Superior i Moesia Inferior, zaś terytorium między Dunajem i Morzem Czarnym (dzisiejsza Dobruża) zostało zaanektowane i weszło w skład Cesarstwa jeszcze w 46 r.¹²

Należy nadmienić, że kolonizacja Dacji (Oltenia, Banat, Siedmiogród, Wołoszczyzna, południowa Mołdawia, tereny południowo-naddunajskie (Dobruża), trwała stosunkowo krótko, tj. od 106-275 r. naszej ery. Właśnie Pannonia, Mezja, a także Dardania pozostawały pod względem administracyjnym w ścisłym związku z Dacją.¹³

Geto-Dakowie (Geto-Dacja), kwestie językowe, wierzenia

Nazwa Getów pojawia się w źródłach pisanych od VI w., zaś Daków od III w. p.n.e.¹⁴ Dwie nazwy wynikają z faktu, iż pisarze greccy nazywali ludność z terenów Dacji – Getami, a pisarze łacińscy – Dakami. Mamy więc na uwadze jeden naród i jeden (ten sam) język (Strabon). Nie ulega raczej wątpliwości, że język (mówiony) Geto-Daków miał charakter preromański – łaciński (Păcurariu Mircea), a zromanizowana populacja¹⁵ Daków miała bezpośredni kontakt z ludami Półwyspu Bałkańskiego. Specjaliści (językoznawcy, a także archeolodzy) są zgodni, że Dako-Getowie zamieszkiwali terytorium karpacko-dunajskie począwszy od 1800 r. przed naszą erą (E. Petrovici, A. Rosetti).¹⁶

Trudno dzisiaj o jednoznaczną wykładnię kim byli twórcy cywilizacji omawianego terytorium. Mogli być nimi Trakowie, lub ich północne odgałęzienie, tj. Dako-Getowie. Według niektórych lingwistów, Trakowie mogli się pojawić w regionach bałkańskich i karpacko-dunajskich przed Ilirami. W każdym razie element tracki nie jest tutaj bez znaczenia. Jak zauważa J. Demel do wyróżniających indoeuropejskich plemion na terenach dunajsko-karpackich i na Bałkanach należą dwa ugrupowania: iliryskie¹⁷ i trackie.¹⁸

Inne opinie dotyczące omawianego problemu odsyłają do okresu

¹² Păcurariu Mircea, *Istoria ...*, op. cit., ibidem

¹³ Zob. m. in. Mistewski Henryk, *Krótki rys historii języka rumuńskiego*, w: *Sufiksacja w języku rumuńskim*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 1987, ss. 11-12.

¹⁴ Demel Juliusz, *Historia Rumunii*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1986, s. 32.

¹⁵ Zagadnienie romanizacji Dacji, a później bilingwizmu romańsko-słowiańskiego dotyczy dalszego kształtowania się języka rumuńskiego jako języka romańskiego (VII-VIII w.), zob.: Mistewski Henryk, *Sufiksacja ...*, op. cit., ss. 11-24, oraz Mistewski Henryk, *Recepcja polskich zapożyczeń leksykalnych w dokumentach słowiańsko-mołdawskich (w aspekcie superstratu słowiańskiego i reromanizacji języka rumuńskiego)*, wyd. UAM, Poznań 1976.

¹⁶ Iliescu Maria, *Limba și populații antice ...*, op. cit., s. 48

¹⁷ Zob. także: Illyrien, enne: région des Balkans, langue indo-européenne parlée autrefois de deux côtés de l'Adriatique, Larousse de la langue française, Lexis, Paris 1979, s. 933.

¹⁸ Demel Juliusz, ibidem.

halszackiego (epoka żelaza; okres halszacki) kiedy terytoria rumuńskie były zamieszkałe przez ludność iliryjsko-tracką i właśnie „z tych elementów wykształciła się populacja geto-dacka, z tym że Getowie zasiedlali raczej okolice nadmorskie, zaś Dakowie osiedlali się w Oltenii, Siedmiogrodzie i Banacie.¹⁹ Na powinowactwo Geto-Daków z Trakami (jako ich północnego odgałęzienia) z powołaniem się Herodota, wskazują niezależnie od językoznawców, wybitni historycy rumuńscy.²⁰

Naczelnym bóstwem czczonym i uznawanym przez Dako-Rzymian był Zamolxis (zamiennie także Zalmoxis), chociaż równie często pojawia się pisownia: Zamolxe, identyfikowany niekiedy z Gebeleizem – bóstwem czuwającym nad urodzajem ziemi i roztaczającym opiekę nad zmarłymi.²¹ Oprócz tego, że Geto-Dakowie wierzyli w nieśmiertelność duszy i prorocтва Zamolxisa – dalszych informacji jak również wiadomości o innych bóstwach nie jest zbyt wiele.²² J. Demel wybitny historyk i znawca problematyki rumuńskiej, oprócz wyżej przedstawionych bóstw, wymienia także: Bendis – odpowiadająca rzymskiej Dianie. Wymienia również tura i żubra, które były świętymi zwierzętami.²³ Dimitrie Cantemir, wybitny uczony mołdawski w swym dziele *Descriptio Moldaviae* obarcza swych przodków obojętnością za brak przekazu na temat wyznawanej religii w Mołdawii.²⁴

Wprowadzenie chrześcijaństwa

Głoszenie Ewangelii wśród Geto-Daków i Dako-Rumunów

Informacje na temat wprowadzenia chrześcijaństwa na Półwyspie Bałkańskim w poszczególnych prowincjach, a zwłaszcza tych, które sąsiadowały z Dacją są dosyć liczne, a mimo to odczuwa się niedostatek dokumentów. Zwraca się uwagę na regiony południowo-dunajskie («Peninsula Balcanică, Macedonia, Grecia, Illyricum») zamieszkała przez zromanizowaną populację trako-mezyjską, które były

¹⁹ Brykowski Ryszard, Chrzczanowski Tadeusz, Kornacki Marian, *Sztuka Rumunii*, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979, s. 14.

²⁰ „Les Daces ou Gètes constituaient le rameau nordique des Thraces dont Hérodote affirmait au cinquième siècle avant notre ère, qu'ils étaient, après les Hindous «les plus nombreux du monde», w: Giurescu C. Constantin, *La formation de l'état unitaire roumain*, Editions Meridiane, București 1971, s. 16.

²¹ Stoian M. Ion, *Dictionar religios*, Editura Garamond, București 1994, s. 290.

²² „Il sait cependant que ces barbares voisins des Hellènes ont une religion de l'air et de la lumière; pour preuve leur foi dans l'immortalité, les messages qu'ils envoient à ce Dieu et prophète Zamolxis et aux autres divinités qui nous restent inconnues...”, w: Iorga N., *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, Editions Scientifiques et encyclopédiques, Bucarest 1980, s. 37

²³ Demel Juliusz, op. cit., s. 56.

²⁴ Dimitrie Cantemir (1673-1723), wybitny erudyta, historyk, pisarz, a także gospodarz mołdawski (1695-1701), (1705-1707), autor monumentalnego, dwujęzycznego dzieła pt.: *Descriptio Moldaviae, Descrierea Moldovei* napisanego ok. 1714 r. Zob.: Partea a III-a: Despre starea bisericească și literară a Moldovei, Editura Academiei RSR, București 1973, s. 337.

ewangelizowane bezpośrednio przez św. Pawła Apostoła („a fost evanghelizată direct de Sf. Ap. Pavel”), zwracają też uwagę, że chrześcijaństwo południowo-dunajskie jest pochodzenia apostołowskiego („Creștinismul sud-dunărean este de origine apostolică”)²⁵. Ten fakt zresztą znajduje potwierdzenie w Liście św. Pawła do Rzymian.²⁶

Pewnym wydaje się fakt, iż Kościół chrześcijański spełniał w regionach południowo-dunajskich także ogromną rolę kulturotwórczą, społeczną, a nawet organizacyjno-integrującą. Może o tym świadczyć obecność licznych chrześcijan w Dobrudży wywodzących się z żołnierzy, którzy odmówili posłuszeństwa Dioklecjanowi (cesarz rzymski, 284-305), który swą polityką zagrażał chrześcijaństwu w Dobrudży (303-304).²⁷ Największe skupisko chrześcijan znajdowało się w twierdzy Tomis (dzisiaj Constanța), jak również na szerokiej przestrzeni wzdłuż rzeki gdzie były rozmieszczone pozostałe twierdze, a więc w Durostorium (późniejsze Dârstor, obecnie Silistria), w Axiopolis (Hinagul), w Dinogetia (Bisericuță), czy też w Noviadunum (Isaccea).

Jednym z pierwszych badaczy omawianego zagadnienia był cytowany Dimitrie Cantemir. Właśnie D. Cantemir nawiązując do czasów kiedy Mołdawia była już wolna od pogaństwa, zakłada, że publiczny kult religii chrześcijańskiej mógł być zapoczątkowany w Dacji za czasów Konstantyna Wielkiego (306-337) zaś obie Dacje (chodzi o Dację Ripensis i Dację Mediterranea) według Cantemira posiadały swoich biskupów.²⁸

Po reformie administracyjnej państwa utworzono z Dacji Ripensis i Dacji Mediterranea diecezję²⁹ Dacji, od ujścia Sawy do ujścia Oltu, zaś na wschodzie utworzono diecezję Tracji. Określenie: diecezja należy traktować z pewną ostrożnością, albowiem w Cesarstwie Rzymskim mianem: dioecesis < gr. διοικῆσις nazywano prowincję w jego późnym okresie.³⁰ Obecnie w języku rumuńskim używa się terminu: eparhie < gr. eparhia oraz zamiennie dieceză, zwłaszcza w odniesieniu do Kościoła katolickiego.

²⁵ Păcurariu Mircea, Istoria Bisericii..., op. cit., s. 19-20.

²⁶ „Oto od Jerozolimy i na całym obszarze aż po Ilirię dopełniłem [obwieszczenia] Ewangelii Chrystusa”, w: Pismo święte, Nowy Testament, Wydział Duszpasterski Kurii Metropolitalnej, Olsztyn 2000, (15, 16-27) s. 488, oraz w wersji rumuńskiej: „.....de la Ierusalim și din ținuturile de primprejuri până Iliria, am împlinit propovăduirea Evangheliei lui Hristos” w: Biblia sau Sfânta Scriptură, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București 1982 (15, 19), s. 1290.

²⁷ Barnea Ion, Iliescu Octavian, Nicolescu Corina, Cultura bizantină în România, La culture byzantine en Roumanie, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, București 1971, s. 23.

²⁸ „...dar este admis că cultul public al religiei creștine n-a fost introdus în Dacia decât în timpul lui Constantin cel Mare, ambele Dacii au avut episcopii lor”, w: Cantemir Dimitrie, op. cit., ss. 337-338.

²⁹ Demel Juliusz, idem, s. 68.

³⁰ Zob. w tym znaczeniu: Demel Juliusz, idem (przypisy), Stoian M. Ion, Dicționar..., op. cit., s. 81, Słownik wyrazów obcych, PIW, Warszawa 1958, s. 155.

Początki organizacji Kościoła w prowincjach dunajskich³¹

Odkryte w przeszłości małe kościoły w Slăveni i w Moigrad, których budowa przypada na lata 271-275, świadczą o obecności księży sprawujących tam posługę religijną. Istnieją dowody historyczne o obecności na wymienionych obszarach nie tylko księży, diakonów, ale także biskupów pod koniec III i w pierwszym dziesięcioleciu IV wieku. Na początku IV w. istniało w Illyricum wiele biskupstw, zwłaszcza na prawym brzegu Dunaju. Tak np. w Pannonii założono biskupstwa w wielu miastach np.: w Mursa (dziś Osiek), w Sirmium (Mitrowica). W Mezji biskupi rezydowali w Singidunum (Belgrad), w Dacji Ripensis w m. Aquae (Negotin, w b. Jugosławii), w Oescus (Gigeu) w dzisiejszej Bułgarii, w Dacji Mediterranea w Naisus, w m. Remesiana (Bela Palanca) w Jugosławii, zaś w Scythii w nadmorskim Tomis (Constanța). W Mezji Inferior i w Scythii (Scythia) Minor nazwiska hierarchów oraz inskrypcje występowały w języku greckim lub łacińskim. Na I Synodzie Ekumenicznym wśród uczestniczących przedstawicieli byli także biskupi dako-rzymscy: Dominus lub Domnus z Sirmium, Dacus z Scupe oraz Pistus z Marcianopolis. Odbływały się również synody lokalne. W 343 r. taki synod miał miejsce w Sardica (dziś Sofia) w Dacji Mediterranea. Spośród 170 biskupów tam uczestniczących – połowę stanowili biskupi z prowincji Illyricum. Można więc mówić już o solidnych podstawach Kościoła chrześcijańskiego, zwłaszcza że episkopaty prowadziły na tych terenach działalność misyjną. Większość tutejszych episkopatów opowiedziała się za prawosławiem nicejskim („ortodoxie niceană”). Spośród biskupów dako-rzymskich, którzy działali na południu Dunaju na uwagę zasługuje św. Niceta z siedzibą w Remisiana w pobliżu granicy bułgarskiej. Pozostawił on szereg prac o charakterze katechetycznym i teologicznym m. in.: *De ratione fidei*, *De spiritu sancti petentia*, *De symbolo* oraz hymn *Te Deum laudamus*.

Najstarszym biskupstwem na terenach dzisiejszej Rumunii, wymienionym w dokumentach było biskupstwo w Tomis (Constanța, port Konstanca n. Morzem Czarnym). Nie jest znana data ustanowienia tego biskupstwa, a dokumenty świadczące o powołaniu biskupstwa pochodzą z 363 r. Nie wyklucza się, że pierwszy biskup w Tomis został wyświęcony przez św. Apostoła Andrzeja. Wśród uczestników II Synodu Ekumenicznego w Konstancy był również biskup z Tomis – Gherantie, któremu cesarz Teodozjusz Wielki polecił pielegnowanie i zachowanie prawosławia w Scythia Minor („Teodosie cel Mare il îndatora să vegheze la păstrarea Ortodoxiei în orașele din Scythia Minor”).

W 297 r. rozległe Cesarstwo Rzymskie (Dioklecjan) zostało podzielone na szereg prefektur: Prefekturę Illyricum ze stolicą w Sirmium i przemienne w Tessalonic. Prefektura posiadała 3 diecezje: Illyricum Zachodnie ze stolicą w Sirmium, Dację (stolica Sardica) i Macedonię (stolica Tesalonic).

³¹ Opracowanie skrótowe w oparciu o materiały źródłowe zawarte w: Păcurariu Mircea, Istoria Bisericii Ortodoxe..., op. cit., ss. 38-53.

Konkludując, można stwierdzić, że na olbrzymiej przestrzeni karpacko-dunajskiej, zamieszkiwali już w V w. przed Chr. Geto-Dakowie pod panowaniem Decebala (87-106 po Chr.). W 106 r. część tego terytorium podbili Rzymianie zamieniając je w prowincję rzymską, a pozostała część – późniejsza Wołoszczyzna, Muntenia i Mołdawia były zamieszkiwane przez **tzw. wolnych Daków** („daci liberi”). Z kolei do nowej prowincji (tereny dzisiejszej Transylwanii, Banatu, Oltenii oraz części Wołoszczyzny) zostali sprowadzeni koloniści z terenów całego Cesarstwa doprowadzając do jej romanizacji. W VII w. na Półwyspie Bałkańskim pojawili się Słowianie. W tym czasie proces romanizacji został już zakończony. Z chwilą podporządkowania diecezji dako-rzymskiej jurysdykcji patriarchatu w Konstantynopolu – został zachowany ryt prawosławny.

Historia sprawiła, że naród rumuński jako jedyny spośród krajów romańskich pozostał przy wierze prawosławnej, ale związał się też z Rzymem – przez język. Historia chrześcijaństwa w obrębie Illyricum i całego Półwyspu Bałkańskiego, to także historia działalności wybitnych umysłowości na trwałe wpisanych do skarba kultury chrześcijańskiej.³²

Przekazy hagiologiczne i memoria świadczą o determinacji wielu krzewicieli chrześcijaństwa w omawianym regionie, którzy stając w obronie wiary ponosili okrutną śmierć. Zaliczono ich w poczet świętych męczenników. Byli nimi zwykli żołnierze i oficerowie, osoby stanu duchownego zarówno mężczyźni jak i kobiety.³³

³² Św. Hieronim pochodził z terenów pogranicza Dalmacji i Pannonii. Zmarł w 419 r. Przełożył wiele ksiąg Septuaginty, przełożył prawie cały Stary Testament. W swym dziele: *De viris illustribus* przedstawił zarys dziejów literatury chrześcijańskiej. Największym jego dziełem jest Wulgata (Fros Henryk SJ, ks., *Martyrologium*, op. cit., s. 206-207 et passim). Według prawosławnych rumuńskich źródeł miejscem urodzenia św. Hieronima (părinte bisericesc) jest Stridon w Dalmacji, a jego datę urodzin podaje się na ok. 347 rok. Prawosławni nazywają go „szczęśliwym”: (Ortodocși îl numesc „fericit” (Stoian M. Ion, *Dictionar...*, op. cit., 128 et passim).

Św. Jan Złotousty (347-407 po Chr.), doktor Kościoła, jeden z najwybitniejszych kaznodziejów w historii chrześcijaństwa. Pochodził z Antiochii. Miał bogatą karierę pisarską. „Troszczył się także o apostołowanie wśród Gotów i w Tracji”. **Ioan Gură de Aur**, patriarcha Konstantynopola, jeden z czterech wielkich nauczycieli Kościoła prawosławnego („...unul dintre cei patru mari dascăli ai Bisericii Ortodoxe”. Z jego prac w XIX w. J. Barac przełożył na język rumuński dzieło: *Despre preoție*. **Dionisie cel Mic** (470-540) czyli Dionizy Mniejszy, mnich pochodzący z Dobruży. Wezwany przez papieża Gelazego I do Rzymu, został przełożonym monasteru św. Anastazji. Przetłumaczył wiele ksiąg z jęz. greckiego na łacinę. Opracował nowe zasady numeracji lat w oparciu o narodzinę Chrystusa (w *Martyrologie*, op. cit., nie jest wymieniony). **Teotim** (ok. 390-407), święty, poch. rumuńskiego, biskup w m. Tomis. Zasłynął z działalności literackiej, o której wspomina św. Hieronim (w jęz. rum.: Ieronim).

³³ W Durostorum męczenną śmierć przez ścięcie poniósł za wyznawanie wiary św. **Julian**, męczennik (r. 297) w prowincji Moesia Inferior (*Martyrologium*). We wschodnich martyrologiach zapisał się męczennik św. **Marcjan**, który działał podobnie jak św. Teotim w Tomis (*Martyrologium*). **Filofteia** (ok. 1206-1218), święta męczennica (sfântă mucenită) pochodzenia rumuńskiego, zamordowana przez swojego ojca. Relikwie świętej znajdują się w klasztorze Curtea de Argeș. Poch. rumuńskiego był także święty męczennik **Dasie** (IV w. po Chr.), legionista rzymski w Moesia Inferior, który po odmowie służenia bóstwom został ścięty w Durostorum. Szczątki jego zostały przewiezione do Ancony we Włoszech. Podobny los podzielił **Sava Gotul** (334-372 po Chr.). Pochodził z okolic Buzău. Przybył tutaj razem z rodzicami, którzy zostali sprowadzeni przez Gotów. Za odmowę uznania bóstw pogańskich poniósł śmierć przez utopienie. Relikwie świętego znajdują się w Kapadocji. Wreszcie **Serghie** (Sergiusz), oficer,

Lista odniesień i przypisów, tutaj ze zrozumiałych względów podana w sposób sumaryczny jest znacznie dłuższa i którą można dopełnić dalszymi dowodami świadczącymi o bogatej działalności osób na trwałe wpisanych do martyrologiów i synaksariów. Przestrzeń czasowa ich działalności jest olbrzymia, bo sięga czasów pierwszych wieków przed Chrystusem, aż po współczesność. Jest więc tutaj miejsce dla wielkiego kapłana i wicekróla jakim był **Deceneu** (I w. przed Chr.) w czasach Burebisty (władca Daków, wybitny przywódca polityczny), który przeprowadził znaczącą reformę kulturalno-religijną wśród wyższej hierarchii kapłanów i wśród szlachty geto-dackiej. Ok. 860 r. działalność misyjną prowadził w Pannonii **Konstanty**, późniejszy **Cyryl i brat Konstantego**, wreszcie **Gelasio de la Râmet** (Gelazy z m. Râmet), święty i pierwszy arcybiskup Transylwanii (1420 r.), w 1922 r. kanonizowany przez Synod Rumuńskiego Kościoła Prawosławnego.

Przedstawione powyżej informacje na temat rozwoju chrześcijaństwa i organizacji Kościoła na terenie Illyricum i Półwyspu Bałkańskiego uzasadniają próbę poszerzenia dotychczasowego zasobu leksykalnego o listę propozycji z obszaru religijno-kościelnego. Podajemy tu zestawienie analizowanych terminów³⁴ według następującego schematu: terminy w języku polskim, następnie równoznaczne terminy rumuńskie (z podaniem etymologii), wreszcie ich albańskie domniemane odpowiedniki.

legionista w czasach cesarza Maksymiliana za świadectwo chrześcijanina został ścięty razem z innym żołnierzem Bakhusem. Na jego cześć cesarz Justynian zamienił nazwę miasta Rasofe na Serghiopele.

³⁴ W analizie terminów wykorzystano następujące słowniki:

- Fjalor frengjisht-shqip (Kokona Vedat), Rilindja, Prishtinë 1990,
- Fjalor i gjuhës së sotme shqipe, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Tiranë 1980,
- Fjalor shqip-frengjisht (Kokona Vedat), Botimet Toena, Tiranë 1998,
- Fjalor enciklopedik, Shtepia Botuese Bacchus, Tiranë 2002,
- Dictionar limbii române moderne, Editura Academiei Republicii Populare Române, București 1958,
- Słownik rumuńsko-polski, Dictionar roman-polon, Wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa 1970,
- Dictionar religios (Ion M. Stoian), Editura Garamond, București 1994,
- Dictionnaire Encyclopedique de la Bible, Brepols, Turnhout (Belgique) 1987,
- Larousse de la langue française, Lexis, Paris 1979,
- Słownik Nowego Testamentu (Dufour Xavier-Léon SJ), Poznań 1975,
- Langenscheidts Großes Schulwörterbuch Lateinisch-Deutsch, Berlin-München-Wien 1983,
- Słownik wyrazów obcych, PIW, Warszawa 1958,
- Słownik etymologiczny języka polskiego (Brückner Aleksander), Wiedza Powszechna, Warszawa 1970.

język polski	język rumuński	język albański
amen	amin < gr. amin (w hebrajskim amen)	amin
apostol	apostol < sl. apostolū << gr. apostolos	apostull
ateizm	ateism < fr. athéisme (w łac. atheismus)	ateizëm
Biblia (Pismo Święte)	Bible < łac. biblia << gr. biblia (Sfânta Scriptură)	Bibël
biskup	episcop < gr. episkopos (czasem wymowa episcóp)	peshkop
chór	cor < gr. cheur << łac. chorus	kor
cud	miracol < łac. miraculum, także wymawiane: miracul	mrekulli
diecezja	dieceză < fr. diocèse	dioqezë
dogmat	dogmă < fr. dogme << gr. dogma	dogmë
figura	figură < fr. figure	figurë
herezja	erezje < fr. hérésie	herezi
hymn	imn < fr. hymne	himn
ikona	icoană < słow. ikona	ikonë
ikonostas	iconostas < słow. ikonostasū << gr.	ikonostas
kalendarz	calendar < łac. calendarium (przeimnie: cälindar)	calendar
kardynał	cardinal < fr. cardinal (w odniesieniu do hierarchii katolickiej)	kardinal
katedra	catedrală < fr. cathédrale << łac. cathedralis	katedrale
katechizm	catehism ³⁵ < gr. catehismos	katehizëm
katolik	catholic < łac. catholicus	katolik
klasztor monaster	mănăstire < słow. monastirî (przeimnie mănăstire oraz monastire)	kuvend oraz monastir
kler	cler < łac. clericus	kler
krzyż	cruce < łac. crux, cis	kryg
liturgia	liturghie ³⁶ < słow. liturgija << gr. leitourghie	liturgji
majestat	maiestate < fr. majesté	madhështi
metropolita	metropolit < st. słow. mitropolitū << gr. (przeimnie: mitropolit)	metropolit
męczennik	martir ³⁷ < fr. martyr	martir
misja (e)	mission < fr. mission	mission
misjonarz	misionar < łac. misionario	misionar
nekrolog	necrolog < wł. necrologio	nekrologji
ołtarz	altar < łac. altarium (pop. altarie)	altar
papież	papă < łac. papa	papë
pielgrzymka	pelegrin < fr. pèlerin (w rum. także: pelerin)	haxhillëk orarpelegrinazh
poganin	păgân < łac. paganus	pagan
pokój	pace < łac. pax, -cis	paqe

³⁵ Zob.: Catehismul luteran (Katechizm luteranski = prima carte de cult în limba română (pierwsza książka religijna w języku rumuńskim) wydana w Sibiu w 1554 r. przez Filipa Moldoveanu

³⁶ W odniesieniu do Kościoła katolickiego używa się terminu misă < łac. misa. Zob. też w języku albańskim: meshë

³⁷ Dawniej: mucenic < słow. mučenik. Termin ten jest w dalszym ciągu używany w prawosławnym piśmiennictwie rumuńskim, np.: mucenic al Bisericii (męczennik Kościoła).

procesja	procesiune < fr. procession (przeimnie: procesie)	procesion
prorok	profet < fr. prophet w m. dawnego proroc ³⁸ < słow. prorokū	profet
psalm	psalm < st. słow. psaltyrî	psaltir
raj	paradis < fr. paradis (dawniej: rai < słow. raj) reg. pomană < słow. pomënu	parajsë
rodzina	familie < fr. famille << łac.	familje
ryba	pește < łac. piscis	peshk
tekst	text < łac. textus	tekst
Wielkanoc	Paști < łac. pascha, -ae << gr. pasha	pashkët
zdrajca	trădător < a trăda << łac. lit. tradare	tradhtar

Oprócz wyżej przedstawionych przykładów pojawiają się dalsze, które może bezpośrednio nie korespondują pod względem semantycznym, ale już ich formy synonimiczne wskazują na pewne podobieństwo. Do takich terminów należy rumuński: **corabie**³⁹ < st. słow. **korabli**⁴⁰ i odpowiednio albański: **barkë** (barka). Język rumuński dysponuje też terminem **barcă** < wł. **barca** w znaczeniu: mniejsza jednostka pływająca, a także chociaż znacznie rzadziej używanym terminem **arcă** < łac. **arca**, stąd też określenie: „arca lui Noe”. Kolejnym przykładem jest termin **breviar** < łac. breviarium (brewiarz) z wyraźnym zaznaczeniem, że dotyczy on Kościoła katolickiego. W języku albańskim odpowiednikiem jest wyraz złożony: **libër lutjeshfetare**. Pierwszy człon w wyrażeniu może mieć związek z rumuńskim: **librar** < łac. librarius oraz z **librărie** < wedł. franc. librairie. Język rumuński w miejsce łacińskiego **liber** dysponuje terminem **carte**⁴¹ < łac. charta, który obok podstawowego znaczenia: książka, może oznaczać również: pismo, dokument, księga, list, rejestr, wizytówka itd.

Odpowiednikiem rumuńskiego: **Dumnezeu** < łac. dom(i)nus deus (Bóg) jest albański termin: **perëndi**, czyli: **përinte** w języku rumuńskim. Język rumuński jednak nie dysponuje określeniem: Bóg Ojciec, lecz: **Dumnezeu-Tatăl**.⁴² Sam termin rumuński: **părinte** jest bardzo popularny w piśmiennictwie i nazewnictwie kościelnym, np. **părinte apostolic** (autor dzieł teologicznych), **părinte bisericesc**

³⁸ W porządku rumuńskim: proroc mincinos, proroc fals (fałszywy prorok). W użyciu także czasownik: proroci (prorokować).

³⁹ Corabia cu care s-a salvat Noe de la potopul biblic. W jęz. francuskim: Arche de Noé. Zob. również wyrażenie w jęz. rumuńskim: Arca alianței i odpowiednio w jęz. francuskim: Arca d'alliance (Arka przymierza).

⁴⁰ A. Brückner w odniesieniu do polskiego odpowiednika: korab nie wyklucza pożyczki z języka trackiego. Zob.: Słownik etymologiczny języka polskiego, Wiedza Powszechna, Warszawa 1970, s. 256.

⁴¹ Zob. m. in.: Cartea Sfântă = Biblia, Sfânta Scriptură. W odniesieniu do Księgi Starego Testamentu, np. Cartea lui Iosua = Księga Jozuego. Inne znaczenia: carte de membru, carte de muncă, carte poștală. Zob. również wyrażenia i przysłowia: Ai carte ai parte (umiesz czyta, masz szczęście), a da cărtile pe față (wyłożyć karty na stół), om de carte (człowiek wykształcony).

⁴² Zob. m. in.: Mistewski Henryk, Język rumuński a problem terminologii..., op. cit., s. 101

(ojciec Kościoła), lecz nie dotyczy: Trójcy Św.⁴³ Wreszcie mniej wyrazisty termin w konfrontacji rumuńsko-albańskiej: **biserică** < łac. basilica (cerkiew, kościół) i odpowiednio: **kishë**. Nie można wykluczyć, że albański termin kishë jest pochodzenia greckiego podobnie jak odpowiednie nazwy kościoła w języku niemieckim: **Kirche**, w angielskim **church**, czy w języku szwedzkim: **kyrhan**.⁴⁴

Język albański, w tym także wyżej przytoczone przykłady – staje się pewnym probierzem, może nawet weryfikatorem najstarszego zasobu leksykalnego języka rumuńskiego, który z braku tekstów pisanych chętnie zwraca się do języka albańskiego nie tyle z powodu podobieństwa formalnego, ile z powodu historycznego sąsiedztwa Dacji z poszczególnymi prowincjami Illyricum. Wybitna specjalistka przedmiotu Maria Iliescu uważa, iż spośród języków nowożytnych, tylko język albański wydaje się być spokrewniony albo nawet jest kontynuatorem niektórych idiomów iliryskich.⁴⁵

Udział języka albańskiego w tym procesie nie ogranicza się wyłącznie do samej leksyki, lecz także do fonetyki, morfologii, gramatyki, hydronimii i toponimii języka rumuńskiego. W pierwszym rzędzie należy wymienić samogłoskę ă wspólną dla języka rumuńskiego, albańskiego i bułgarskiego (w odniesieniu do rzeczownika), usytuowanie rodzajnika określonego (postpozycja) w zależności od miejsca przymiotnika po rzeczowniku⁴⁶ - cecha charakterystyczna dla języka rumuńskiego i albańskiego, zrównanie dopełniacza z celownikiem (contopirea genitivului cu dativul) w języku rumuńskim i albańskim, podobnie jak tworzenie liczebników od 11-19 według modelu: unus supra decem.

Ciekawego materiału dostarczają również nazwy miejscowości (miast) w Dacji i Mezji z udziałem elementu – dava (położenie, siedlisko, twierdza, miasto) jak np.: Buridava, Sucidava, Argedava itd.⁴⁷

Geto-Dakowie w związku z powstaniem ok. 80 r. przed naszą erą scentralizowanego państwa przez energicznego króla Burbistę, zanotowali wiele sukcesów w zakładaniu siedlisk ludzkich, twierdz i miast o charakterze oppidum.⁴⁸

⁴³ Sfânta Treime (Trójca Święta): Dumnezeu-Tatăl – Dumnezeu-Fiul și Duhul Sfânt. Język rumuński zachował termin **sufflet** < łac. suffilitus (dusza), podczas gdy rzeczownik **spirit** < łac. spiritus występuje w znaczeniu: świadomość, myślenie, inteligencja. W częstym użyciu przymiotnik: **spiritual** (duchowy) przede wszystkim w odniesieniu do Kościoła katolickiego i greko-katolickiego, np. Sfântul Spirit. Albański odpowiednik: **shpirt** mieści się więc w obrębie dyskutowanego zagadnienia. W Rumuńskim Kościele Prawosławnym używa się zwyczajowo syntagmy: **Sfântul Duh**, chociaż w słownikach religijnych wymienia się też hasło: **Paraclēt** < gr. paraklētōs = Duhul Sfânt. Paraklet w znaczeniu: „Pocieszyciel” wyraża pojęcie orędownika i obrońcy, techniczny termin prawny oznaczający tego, „kto jest przywoływany do boku”. Funkcję tę może spełniać Duch Św. orędujący na rzecz Chrystusa (Dufour-Léon, Xavier, Słownik Nowego..., op. cit., s. 464.

⁴⁴ Mistewski Henryk, ibidem, s. 104.

⁴⁵ „Dintre limbile moderne numai albaneza pare să se înrudească sau chiar să continue unele dintre idiomurile ilirice”, w: Limbi și populații antice..., op. cit., s. 48 et passim.

⁴⁶ Zob. też: Romalo Guțu Valeria, Articolul și categoria determinării în limba română actuală, w: Elemente de lingvistică structurală (red. Coteanu I.), Editura Științifică, București 1967

⁴⁷ Z dawnych nazw miejscowości pozostała już tylko: Capidava – miast nad Dunajem w Dobrudży, usytuowane między Hârșova i Constanța – Tomis.

⁴⁸ Florea Vasile, Istoria artei românești, Hyperion, Chișinău 1981, s. 38

Świadectwem chrześcijaństwa, organizacji i działalności Kościoła na Półwyspie są liczne i ciągle jeszcze odkrywane wykopaliska i znaleziska archeologiczne, jak np. w: Tropaeum Traiani (Adamclisi), Callatis (Mangalia), Axiopolis (Hinog – Cernavodă), Tomis (Constanța), Noviodunum – Isaccea (Tulcea), Sucidava (okręg Olt). Wykopaliska i znaleziska w znacznej mierze dotyczą kultu religijnego. Są to rzeźby w kamieniu i metalu, pieczęcie, ikony, a także amfory, monety rzymskie oraz bogata ceramika. Są one dostępne dla zwiedzających w 28 muzeach rumuńskich na terenie całego kraju. Liczne zbiory zabytków znajdują się również w cerkwiach i klasztorach. ⁴⁹ Przeszłością historyczną Półwyspu zajmowali się nie tylko historycy, archeolodzy, malarze, lingwiści, ale także pisarze rumuńscy.⁵⁰ Pisarzy rumuńskich interesowały dzieje po obu stronach Dunaju, losy ludzi tam mieszkających, opisywali znaleziska archeologiczne, odczytywali łacińskie napisy na skrawkach ceramicznych, odnajdywali i utrwalali dawne nazwy historycznych miejscowości oraz nazwy rzek. Niektórzy z nich zajmowali się też językoznawstwem, a zwłaszcza wpływami obcymi na język rumuński, a nawet udziałem języka albańskiego w historii języka rumuńskiego.⁵¹ Z perspektywy badań nad językiem dackim można zauważyć (niezależnie od badań historycznych), że Dacja była świadkiem krzyżowania się różnych wpływów na Półwyspie a mianowicie wpływów greckich i rzymskich, chrześcijaństwa i islamu, a później w VI w. wpływów słowiańskich. Do Dacji chrześcijaństwo przenikało z początkiem kolonizacji rzymskiej przez legionistów. Świadczy o tym podstawowe słownictwo chrześcijańskie pochodzenia łacińskiego,⁵² jak np.: Dumnezeu, cruce, altar, biserică,⁵³ słownictwo, z którego niektóre odpowiedniki odnajdujemy w języku albańskim: altar por. alb. altar, cruce por. alb. kryg, biblia por. alb. bibël, itd., itd.

⁴⁹ Zob.: Barnea Ion, Iliescu Octavian, Nicolescu Corina, Cultura bizantină în România, La culture byzantine en Roumanie, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, București 1971.

⁵⁰ Zob. m. in. **Cezar Bolliac** (1813-1881), poeta i pierwszy nowoczesny dziennikarz rumuński, autor znakomych poematów, m. in.: Fata de boier și fata de țigan, Carnavalul, Sila, Muncitorul. Z zamilowania archeolog i autor opracowań: Călătorie archeologică în România, 1858, Excursiune archeologică din anul 1869, **Mihai Eminescu** (1850-1889), największy z rumuńskich romantyków, autor m. in. następujących utworów: Junii corupți, Rugăciunea unui dac, Scrisoarea III, **Gala Galaction** (1879-1961), ksiądz, tłumacz Pisma Św., poeta, dramaturg, autor słynnego opowiadania: Gloria Constantini, **Eugen Cizek**, Sources littéraires relatives aux débuts de la romanisation de la Dacie, w: Etudes Romanes, III, Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane, XIII, Bucarest 1978.

⁵¹ B. P. Hasdeu (1838-1907), historyk i filolog (o polskich korzeniach), dramaturg, poeta, lingwista, wybitny erudyta zwany też Magiem z Câmpiny („Mag de la Câmpina”), jest także autorem eseju: Originea agriculturii la români z 1874 r. Autor zajmując się rumuńską terminologią rolniczą napisał: „Tot așa ogorul nostru se găsește numai la sârbi..., iar de la sârbi l-au căpătat prin vecinitate și albanezii”, w: Pagini alese, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București 1953, s. 257.

⁵² Djuvara Neagu, Între Orient și Occident, Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848), Le pays roumain entre Orient et Occident, Les principautés danubiennes au début du XIXe siècle, (tłum. Carpop Maria), ALC - Djuvara 1989, București 1995, s. 141.

⁵³ Pisarz i uczoney włoski Francesco Griselini (1717-1783) jest autorem najobszerniejszej listy terminów rumuńskich, które pojawiły się w Europie zach. do 1800 r. Wśród nich: **biserică** < łac. basilica. Zob.: Griselini, România și latina vulgară, w: Coseriu Eugenio, Limba română în fața Occidentului, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, s. 72.

Terminologia kościelno-religijna pochodzenia albańskiego może w znacznym stopniu przyczynić się do przybliżenia stanowiska w kwestii podobieństwa między terminologią rumuńską i jej odpowiednikami albańskimi. Nie ulega wątpliwości, że Dacja podlegała różnym wpływom, tzn. językowym, cywilizacyjnym, kulturowym, religijnym, niekiedy zbliżonym, albo takim samym, które znane były w innych prowincjach. Na potwierdzenie tych wniosków i dociekań warto przytoczyć jeszcze jeden przykład dotyczący bardzo charakterystycznego w języku rumuńskim zjawiska jakim jest zamiana, względnie zastąpienie imiesłowu koniunktywem (înlocuirea infinitivului cu subjonctivul). Problem zastępowania bezokolicznika koniunktywem w języku rumuńskim (jako językiem romańskim i jednocześnie językiem bałkańskim), jest przedmiotem stałych i wielostronnych badań.⁵⁴

Opinia K. Sandfelda w tym przypadku jest jednoznaczna, a mianowicie zastępowanie bezokolicznika trybem łączącym jest wynikiem oddziaływania języka greckiego, poprzez języki bułgarski i albański na język rumuński. W tym kierunku też zmierza konkluzja Sandfelda.⁵⁵ Mamy niewątpliwie do czynienia ze zjawiskiem specyficznym.⁵⁶

Badania lingwistyki bałkańskiej nad substratem trackim wspólnym dla języka rumuńskiego, albańskiego i bułgarskiego, dzięki wysiłkom G. Weiganda, a zwłaszcza jego ucznia Kristiana Sandfelda (*Linguistique balcanique*, 1929) zachęciły i zachęcają badaczy do dalszych poszukiwań w tym kierunku.

Niniejszy artykuł poświęcony identyfikacji najstarszego zasobu leksykalnego w języku rumuńskim poprzez próbę włączenia do dyskusji terminologii religijno-kościelnej pochodzenia albańskiego jest skromnym przyczynkiem albo propozycją do dalszych poszukiwań w tym zakresie. Nie chodzi tutaj o budowanie mechanicznego powiązania, lecz o wykazanie historycznych relacji, procesów i uwarunkowań jakie zaistniały na Półwyspie, w szczególności między Ilirią i Dacją, w wyniku których możemy mówić o jednoznaczności, lub zbieżności terminologii religijno-kościelnej. Obszar tych poszukiwań jest niesłychanie rozległy także w sensie geograficznym, jednak odnoszącym się do fenomenu albańskiego.

⁵⁴ Zob. także: Byck Jacques, *Originea infinitivului scurt în limba română*, w: *Studii și articole*, Editura Științifică, București 1967. Na temat struktury trybu łączącego w jez. rumuńskim zob. obszernie opracowanie: Cychnerski Tomasz, *Flexiunea verbală în limba română*, *Verbal Inflection In Romanian*, I, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999.

⁵⁵ „Le grec a exercé une influence puissante sur l'albanais comme sur les langues voisins, tandis que les traces de l'influence de l'albanais sur le grec sont très peu nombreuses et jusqu'ici démontrées seulement dans le domaine du lexique”, w: Dragoș Elena, *Elemente de sintaxă istorică și pedagogică*, R. A., București 1995, s. 44

⁵⁶ „Această substituție e specifică limbii române vorbite. În textele sec. al XVI-lea, infinitivul era mai des întrebuițat decât azi, dar conjunctivul domină ca frecvență, din cauza posibilităților de a raporta acțiunea la număr și persoană, trăsătură comună românei și limbilor balcanice” (Diaconescu), w: Dragoș Elena, op. cit., s. 84.

Jak zauważa Leszek Moszyński „za pierwszych mieszkańców Panonii uważa się ludność mówiącą dialektami iliryjsko-weneckimi, których jedynym reprezentantem jest dziś język albański, a Wyżyny Siedmiogrodzkiej trackich Daków, stąd nazwa krainy – Dacja”.⁵⁷

Siedemnastowieczny kronikarz mołdawski Grigore Ureche (?-1647) żywił głębokie przeświadczenie i był świadomy swego pochodzenia głosząc w Latopisie: „...przecież z Rzymu się wywodzimy (măcar că de la Râm ne tragem)”⁵⁸ i zdawał sobie sprawę z tego, że język rumuński [„limba noastră”] z wielu języków się składa, i że mowa rumuńska jest wymieszana z mową sąsiadów...⁵⁹

⁵⁷ Moszyński Leszek, zob. rozdział: *Niesłowiańscy mieszkańcy Panonii*, w: *Wstęp do filologii słowiańskiej*, PWN, Warszawa 1984, s. 66.

⁵⁸ Ogromną rolę w wyjaśnianiu substratu dako-geto-trackiego oprócz cytowanych lingwistów rumuńskich i zagranicznych odegrali także: Fr. Miklosich, B. P. Hasdeu, H. Schuchardt, Emil Petrovici i wielu innych. Niektórzy z nich zajmowali się publicystyką naukową na łamach czasopism rumuńskich w połowie XIX w. Czasopisma te skupiały znakomitych językoznawców, dialektologów i leksykografów i przyczyniły się do rozwiązania wielu kwestii dotyczących pochodzenia języka rumuńskiego. Szczególnie zaś było zaawansowane czasopiśmiennictwo w Jassach. Do czołowych należały czasopisma: „Dacia literară” (1840) i „Propășirea” (1844) kierowane przez M. Kogălniceanu. Pierwszy periodyk rumuński o charakterze lingwistycznym „Archivul de filologie și istorie” pod red. T. Cipariu ukazał się w Transylwanii (1807-1872). Główne badania były poświęcone pochodzeniu języka rumuńskiego jak również jego rozwojowi w Dacji. W latach 1920-1948 dużym zainteresowaniem cieszył się periodyk: „Dacoromania”, związany ze środowiskiem akademickim w Cluj. Do bardzo wartościowych należą tam zamieszczone publikacje przez Th. Capidana n/t relacji leksykalnych albańsko-rumuńskich (zob. Macrea D., *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, Editura Didactică și Pedagogică, București 1965, ss. 83-85 i 101). Szczególne miejsce w historii językoznawstwa rumuńskiego zajmuje wielokrotnie już cytowany i wymieniany erudyta B. P. Hasdeu, który w 1873 r. zainaugurował na łamach czasopisma „Columna lui Traian” cykl poświęcony etymologii dackiej, a w r. 1876 opublikował prace: *Fragmente pentru istoria limbii române*. *Elemente dacice*, I-II, București. (Zob.: *Seche Mircea*, *Șchiță de istorie a lexicografiei române*, II, Editura Științifică, București 1969, s. 10.

⁵⁹ „Așijderea și limba noastră din multe limbi ieste adunată și ne ieste amestecat graiul nostru cu cel al vecinilor de prinprejur, măcar că de la Râm ne tragem și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate”, w: *Letopisetul Țării Moldovei*, ediția a II-a, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București 1958, s. 67.